

В неділю рано зілля копала (переказ)

Ольга Кобилянська

Назва цієї повісті дається у лапках. Чому в лапках? Тому що сюжет узятو з народної пісні. З тексту пісні і починається розповідь.

Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці,
Бо на вечорницях дівки чарівниці...

Село, де сталася ця сумна подія, тулилося біля підніжжя гори Чабаниця. Біля річки стояли млин та хата багатой удови Іванихи Дубихи. З дівочих літ вона дуже кохалася у квітах. Особливо пишалася вона великими червоними маками, яких ніхто в селі, окрім неї, не мав.

Якось зупинилися біля того села вози з циганами, що мандрували до Угорщини. Мавра, жінка отамана Раду, народила дитину. Білявого сина з блакитними очима. Раду зрозумів, що це не його дитина, та оскаженів з ревнощів. Хотів жінку вбити. Але її батько захистив доньку. Мавру вигнали з табору. Хвору поклали під сосною та залишили нещасну. А батько Маври узяв свого білявого онука та поніс бозна-куди. Залишив його біля хати найпершого багача у селі — Михайла Дончука. Усе в того багатія було, окрім діточок. Отож узяв він маля до себе.

Мавра прокинулася, роздивилася навкруги: поряд з нею лежать її речі, грошей трохи. Але немає рідного табору, немає батька та матері. Немає дитини! Заридала.

Мавру підняла Іваниха Дубиха. Залишила її у себе. Мавра доглядала маленьку Тетянку, дочку Іванихи, що народилася невдовзі після смерті батька. Інколи вибігала циганка з хати" шукала свого синочка, але поверталася ні з чим, зморена та нещасна.

Згодом полюбила Мавра Тетянку, немов рідну дочку. Але циганська вдача кликала ту мандрівну душу в подорож, бо не може циган довго на одному місці жити. Помандрує Мавра, настраждається межі чужі люди та знову повертається до Іванихи. Довго так тяглося. Вже Тетянці дванадцять років сповнилося.

І ось звернулася Мавра до Іванихи з дивним проханням: дозволити їй, Маврі, переселитися до колиби, що стояла самотньо понад ярмом-пропастью на горі Чабаниці. Мовляв, буде вона там займатися ворожінням. А до мами-господині та Тетянки буде навідуватися.

Іваниха подумала та погодилася, бо Мавра дитину зовсім розпестила, усе їй дозволяє, циганські казки розповідає.

Переселилася Мавра до колиби. Ходили до неї дівчата та жінки ворожити, коли грошенят давали, коли молока та хліба. Сама вона влітку збирала гриби та ягоди, носила на продаж, отож не бідувала.

Швидко час спливає. Ось уже Тетянці двадцять років. Висока, гнучка, білолиця, з чорними бровами. Та ще й працювита та милосердна. Усі нею милуються.

А Маврин син Гриць виріс у Михайла Дончука. Знав, що він не рідна його дитина. Гарний виріс. Біляве волосся змінилося на чорне, а очі — сині, чудові.

Гонор мав великий, ніякого примусу не зносив. Дівчата за ним умлівали. Він горнувся до Насті Кривинюківни. Добра була дівчина, працювита. Та й батько заможний.

***

Якось Мавра-циганка поворожила собі на картах, та зайнялося в неї серце. Побачила вона там, що прийдуть до неї два якихось чоловіки: один старий, а другий молодий. А ще там свою Тетянку побачила, яку люди прозвали "Туркенею" (у Кобилянської — Туркиня) за золоті сережки-півмісяці у вухах. Ті сережки їй Мавра подарувала.

А ще побачила... Смерть! Страшно Маврі.

Дійсно, якось зимової ночі хтось стукав до неї та старечий голос просив пустити у хату. Мавра не впустила його, бо боялася грабіжника. Але потім довго цей голос звучав у її вухах та нагадував голос батька.

А потім сталося те, що, певне, мало статися. Тетяна, завітчана червоними маками, ішла до Маври та зустріла хлопця на вороному коні. Це був Гриць. Поговорили вони — та немов блискавка поміж них промайнула. Спалахнуло щось. Не сказала Тетяна Грицеві, звідки вона та як її звуть. Сказала тільки прізвисько: "Туркенья".

Гордий Гриць. Горда й Тетяна. Щось їх тягне одне до одного, а щось примушує сперечатися. Стоїть дівчина у пам'яті перед очима Гриця: пишна, завітчана, непокірна. Ні про що він більше думати не може.

Зустрічаються парубок з дівчиною не на вечорницях, а на Чабаниці, немов та гора тільки для них двох створена.

Але знала Тетяна, що Гриць подобається багатьом дівчатам. Як свисне до котрої, так вона до нього й біжить.

— До мене ти не будеш свистіти! — сказала Тетянка та нарешті розповіла Грицеві, що вона донька поважної Іванихи Дубихи. — Не прийду я більше до тебе!

Після цієї гордовитої відповіді Гриць прийшов до Насті, що чекала на нього, догоджала йому та ні про що не питала.

***

Ось уже прийшли осінні дні. Сумно Тетяні. То вона втішається думкою, що Гриць її любить, то остерігає сама себе, що ліпше не любити, ніж бути покинутою. А Гриць покине її. Покине!

Зі своїми думками прийшла вона до Маври.

А Мавра зілля, назбиране влітку, сушить по закутках. І розповіла стара циганка дівчині про зілля від усілякого лиха, яке дає міцний сон, коли неспокійно на душі. У неділю рано копати з водою у роті, у понеділок полоскати, у вівторок варити... "Гей-гей! Який сон лихо захопить!" Тобто і померти можна від того зілля.

Розповіла Тетяна Маврі про те, якого красною хлопця вона покохала. Тільки від нього чекає старостів. Ні за кого іншого не піде, навіть мати не присилує. А Мавра її

вмовляє: "Стережися! Бо хто любить, той іноді й губить..."

Не ходила Тетяна на гору до Гриця, ото ж узимку він приїхав у село та все про молоду Дубівну розпитав. Прийшов доїхати, перемовився з Тетяною. Вона обіцяла йому, що прийде до лісу, як зазеленіє.

Дівчина весни чесно чекала, а Гриць, сподіваючись на зустріч, з Насткою зустрічався, пестив її та голубив, бо таке вже у нього серце було підступне.

***

Навесні зустрів Гриць старого цигана, розбалакалися. Розповів Гриць старому, що є в нього дівчина кохана чорнява та інша дівчина білява. Обидві багаті. Білява догоджає. Чорнява горда, але ж зустрічається потайки з ним у лісі. На весілля з білявою батьки згодні — і Грицеві, і її. А мати Туркені, може, ще й відмовить. Що робити?

— Одну люби, та щиро, — порадив йому циган, — та стережися чорних брів, бо вони небезпечні!

Запросив Гриць цигана зі скрипкою восени на весілля, хоч і не знав напевне з ким буде паруватися. Не знав вік, що розмовляє зі своїм рідним дідусем Андронаті, батьком Маври.

***

Зустрічалася Тетяна з Грицем у лісі, запевняв він її у своєму щирому коханні. Боялася дівчина, що мати її осудить. Молилася Іваниха — і щодня, і в неділі та свята. Хотіла восени доньку віддати заміж, а сама піти у монастир.

Маврі зізналася Тетянка. Казала, що її Гриць найкрасивіший та найшляхетніший. Розповіла циганці й про те, що він не рідний син, а підкинена дитина, годованець.

Слухала Мавра цю розповідь та згадувала свого синочка, немов щось їй підказувало, що Гриць — це її синочок, батьком якого був не циган Радуга, а красивий пан — білолиций та чорноокий.

А Тетяна поверталася від Маври додому та щось краяло їй серце, усе вона боялася, що Гриць її зрадить. Хоч і обіцяв він їй посвататися. Казав, немов узимку буде вона вже у нього в хаті.

— Чому мені смутно? Господи, чому мені смутно? — стогнала вона.

***

На Івана Купала здавна дівчата ворожили, походжали понад берегом або плавали у човнах" кидали вінки з голови у воду.

Багато у селі хто хотів би поворожити, але боялися, що русалки затягнуть їх у воду.

А як захотілося Тетяні поворожити, то у цю місячну та зоряну ніч потяглися за нею дівчатка. Прийшла на блискучий берег річки й циганка Мавра.

Довго Тетяна вагалася та нарешті кинула свій вінок у воду. Закрутив той вінок вир.

— Не посватає тебе восени той хлопець, не посватає... — казала Мавра.

А про Настку дізнався Гриць, що пішла вона на прощу з родичами, а з ним навіть не попрощалася. І засумував він за лагідною дівчиною, що ніколи не знала гніву. Така вже добра — хоч до рани прикладай. Як повернулася Настка з прощі, пішов Гриць до неї та сказав їй, що любить двох: її, Настку, та Туркеню.

— Хіба в тебе дві душі? — спитала Настка, та рішуче запропонувала Грицеві одружитися з нею.

Гриць вагався. Обидві йому любі.

Настка наполягала, щоб він більше до Тетянки не ходив.

***

Старий циган Андронаті, Гриців дідусь, прибував до села, де жив Гриць. Найкраще обдаровувала його милостинею синьоока Настя.

Одного разу спитала Настя поради в цигана. Каже, немов якимось зіллям причарувала Гриця Туркеня. Зіллям, червоними квітами та чорними своїми бровами.

Попросила Настка діда піти та налякати Тетянку. Нехай Дубівну відверне. Мовляв, у Туркені краса та багатство. Вона собі хлопців знайде і без Гриця. А Настку ж першу той красень обрав, до неї і старостів уже прислав.

Справді, посватав Гриць Настю.

Але й Туркеню не забував, хоч з нею не зустрічався. Слово дав. Та ще й боявся Тетянчиної матері Іванихи Дубихи, бо вона "не жартує".

***

Якось випадково дістався Гриць до Мавриної колиби. А вона ж на нього чекала, бо пам'ятала, як на картах ворожила та випала їй зустріч із молодиком.

Гриць теж попросив її поворожити. Не знав, що то його мати.

А Мавра запалила люльку та розповіла йому про своє горе. Як свій вік занастала.

Щось вони таке близьке одне в одному побачили.

А коли Мавра кинула карти, то остерегла його:

— Не люби двох, сину.

Гриць кинув їй за ворожіння гроші, а вона від грошей відмовилася. Але вклонилася перед ним, немов перед царевичем. Він був глибоко зворушений.

— Приходьте до мене на весілля, мамцю!— запросив.

Та пішов.

А Мавра все гадала: "Хто це?" Може, Тетянин Гриць? Але ж Тетяна казала, що він до неї старостів не посилав. А цей хлопець казав, що невдовзі одружується.

А очі? Очі такі, які могли би бути у її сина...

***

Зустрів старий циган Тетяну та переказав їй слова Настки. Сказав, що невдовзі одружиться Гриць з тією Насткою, отож нехай (Туркеня) залишить його у спокої.

Тетяна зойкнула та немов зомліла. А потім впала у розпач: не може бути, щоб він брав іншу, не може бути! Плакала перед старим циганом, немов перед татком або святим. Плакала, обіймаючи його коліна.

Страшно подивився на неї старий циган.

— Тільки й твого, що кохався він з тобою у лісі. Як його батько любив колись його матір, що була вона змушена підкинути немовля чужим людям, так і Гриць тебе любив. Тільки й твого! А одружиться він з Настею!

Побігла Тетяна нарешті до матері. "Задихана, без краплі крові в лиці, з

викривленими устами", немов напівбожевільна, впала матері на груди:

— Мамо! Мамо! Не може Гриць мене покинути!

А Дубиха й не знала ні про якого Гриця, вона гадала, що донька ходить до лісу шукати цвіт папороті, що квітне на щастя.

Сповідалася Тетяна перед матір'ю, впавши на коліна. Плакала та реготала дівчина, немов насправді лишилася розуму. А Дубиха мовчала, бо ця сповідь немов убила ту горду та чесну доньку, що одна у неї була на світі.

Побігла Тетяна до Маври.

— Котрий найбільше милує, той найбільше зраджує, — посміялася з неї Мавра, немов з малої дитини. — Усі так роблять.

Гірко було Маврі, бо згадала усе своє життя, яке занапастила недовгим коханням пана, за яке її ледве не вбили та прогнали з табору, відібравши дитину. Пообіцяла Мавра Тетянці повернути Гриця.

Горда Тетяна на те не погоджувалася. Але ж Мавра любила її, немов свою доньку, тому не могла бачити, як та божеволіє з горя.

***

Два дні і дві ночі Тетяна не могла ані їсти, ані пити. Майже не лягала, все чогось чекала. Мати за неї молилася. Третьої днини побігла дівчина в ліс — знову до Маври.

Циганка вже була в Гриця та розпитувала його. Гриць казав, що любить обох, але повінчається з Насткою.

Побігла Туркенья білою стежкою. Усе у її голові плуталося. Хто винен? Гриць? Ні, він же кохав Дубівну так щиро! Настка? І вона ж Гриця щиро кохає, і в неї щастя нема!

Хто ж винен? Лихо! Лихо, що в Грицеві заховалося! Треба те лихо вбити...

А Мавра згадувала свою бесіду із Грицем, як він казав, що серце його тягнуло іноді світ за очі. Як казав, що одна Настка його "вкупі держить". Жаліла циганка Тетяну, жаліла й Гриця.

***

У неділю рано пішла Тетяна до лісу. Біля Мавриної хати зупинилася та підслухала розмову циганки й старого Андронаті. Радилися вони, мовляв, не треба Грицеві розповідати, що він циганський син. Нехай уже він з тією синьоокою Насткою спокійно одружується, нехай не знає, звідки в нього така подвійна душа та неспокійна вдача.

Зустрілися нарешті циган-батько та циганка-донька, дізналася Мавра, що Гриць — її синочок.

Але більше про це ніхто не повинен знати, бо в селі циган не люблять, отож можуть Грицеві не дати землі та хати.

Розгублена Тетяна побігла до лісу та знайшла зілля, що лихо вбиває. Набрала вона того зілля. Не Гриця хотіла вона вбити — лихо, що живе у ньому.

Мавра гадала, що зможе вона вилікувати своїм зіллям Тетяну від суму та туги.

Та прибігла вночі до циганки Настка. Казала, що її суджений помирає! Спить, немов мертвий. Спить та щось крізь сон говорить. А під вікном знайдено пляшку, та бачив пастух дівочу постать, яка летіла від Грицевої хати...

У четвер Гриця не стало.

Як у пісні:

— Прийшов четвер — Гриценько умер,

Прийшла п'ятниця — поховали Гриця.

Ніхто так над його труною не ридав, як циганка Мавра.

Прийшла до хати Тетяна — худа, бліда, з розшарпаним волоссям, але маками завітчана. Заспівала оту саму пісню: "У неділю рано зілля копала..."

Зрозуміла Мавра, зрозуміла й Дубиха, що Тетяна Гриця отруїла.

Накинулася Мавра на Тетяну, повалила її додолу:

—: Сина отруїла, мого сина!

А Дубиха доньку захищає. Від Маври відвела, а від лиха не захистила. Кинулася божевільна Тетяна до лісу та пропала. Усю ніч чекала на неї нещасна Іваниха, та не дочекалася.

А вранці пішли усі до річки та знайшли на поверхні води одну велику квітку червоного маку, а друга квітка притулилася до берега річки.

Зрозуміла Дубиха, що втопилася її нещасна донька.

Та й відвели Іваниху Дубиху.

А Мавра, що знайшла свого старого батька Андронаті, пішла з ним у світ старцювати.

Критика, коментарі до твору, пояснення (стисло):

Повість Ольги Кобилянської "В неділю рано зілля копала..." має в основі сюжету українську народну пісню.

Лірика та драматизм — дві головні риси цього твору.

Драматичний уже початок повісті: за гріх народження позашлюбної дитини від пана виганяють циганку Мавру з табору. Не знає вона, що її синочок підкинутий до багатія, що живе у тому ж селі, де прийняла до себе нещасну циганку заможна та поважна удовиця Іваниха Дубиха.

Блискуче змальовує автор ліричний світ природи, що сточує її героїв: маки, які квітнуть біля хати Іванихи, загадковий ліс навколо колиби Маври, високу гору. Образи природи набувають символічного значення. Біла стежка, де зустрілися Гриць і Тетяна, — символ шляху до кохання, юнацьких та дівочих сподівань. Ліс, де потайки зустрічаються Туркєня та циганський син, — символ вільного кохання й таємної загрози. Вир, де потонув купальський вінок Тетяни та де вона сама загинула, — символ непереборної долі, яка не залежить від людини.

Письменниця зі справжнім драматизмом створює сильні та горді характери персонажів. Дві сили керують ними. Найбільше ці дві сили представлені в образі Гриця. Він — циганський син, тобто йому притаманна жага свободи, мандрів. Але він — годованець заможного господаря, тому не може відмовитися від землі, від бажання стати ґаздою. Каже йому Мавра: "Не можна мати дві душі!" Але непереборна доля у ньому ці дві душі поєднала.

Дві душі Гриця — це дві дівчини, до яких він тягнеться: покірна й ласкава Настка та гордовита Тетяна. Гриць обирає Настку. Чому? Як сама Настка думає, тому що він її першу покохав, першій обіцявся. Але Гриць знає: тільки Настка може "держати його вкупі", тобто позбавити "подвійної душі", притамувати в ньому циганський потяг до волі, до мандрів. У чорних бровах, у золотих сережках Тетяни бачить він якусь загрозу — і душі, і життю. Недарма бачить.

Дві душі — ця тема майстерно проводиться Кобилянською крізь увесь твір. Дві душі — дві долі. Вибір неможливий — тому Гриць гине.

У тому, як поводить себе Гриць і в тому, що він каже, відчувається його чоловіча безвідповідальність та самозакоханість. "Нехай вже дівчата розберуться поміж собою та залишать мене у спокої!" — вважає він. Тобто, хлопцеві можна кохатися з двома, а дівчина повинна бути вірною і відданою.

У цьому відбивається подвійна мораль (одна — для чоловіків, інша — для дівчат та жінок). Проти подібної думки Кобилянська виступала завжди.

Але провідна тема твору — все ж таки тема непереборної пристрасті, дивовижних сил, що пробуджуються у душі людини та позбавляють її влади над собою.

Дві душі, певне, і в Тетяні, бо народила її поважна та побожна мати, а нянькою була циганка. Циганська воля переважила. Туркень повністю віддається коханням — і через те теж гине.

Але й ті, хто "має одну душу", поважна Дубиха та лагідна покірна Настка, теж нещасливі. Бо ніхто не може відгородитися муром від пристрасті, від долі.

Світ Кобилянської — це поетичний світ напружених почуттів, прадавніх вірувань, сильних характерів.

Тому й важко зробити якісь повчальні висновки, прочитавши цю повість. Бо не дає вона можливості зробити однозначний висновок: оце — добре, а це — погано.

Так, добре кохати одну дівчину та одружитися саме з нею. Добре раз і назавжди вирішити: бути ґаздою чи піти в мандри. Добре навчитися стримувати почуття та не робити страшних вчинків...

Але за плечима у кожного стоїть доля, чорні брови та червоні маки, — щось таке, чого не розгадати і не подолати...